

Anonymus: Hivatalnok vagy irodalmár?

História az oklevelekben – oklevelek a historiában

Anonymus személye, társadalmi pozíciója és regényes Gestájának mondanivalója, társadalmi kötődései talán a legvitatottabb és legösszetettebb problémái az Árpád-kor kutatásának. Szakmai körökben komoly meglepetést okozott, amikor két szaktektintély, a magyar nyelvtudós Jakubovich Emil 1927-ben és az osztrák középkortörténész Konrad Heilig 1932-ben II. Béla, illetőleg annak fia, II. Géza uralkodását jelölte meg a Gesta keletkezési idejeként. Jakubovich a Gesta helyneveinek 1150 tájára jellemző formája nyomán, Heilig pedig egy új és objektívnek tekintett módszerrel, a Gestában megtalálható oklevél-formulák vizsgálatával, amelyek szerinte egyértelműen II. Géza notariusa, Barnabás szerzőségére mutatnak.¹ A magyar kutatás nem fogadta el álláspontjukat, jóllehet nagymértékben alapoztak fenti eljárásaikra. 1933-ban az egyik legelismertebb magyar krónika-kutató, Domanovszky Sándor vitacikkben cáfolta Heilig megállapításait.² 1937-ben pedig Szilágyi Loránd az oklevél-formulák és a helynevek vizsgálata nyomán egyaránt III. Béla korát látta bizonyíthatónak.³ A magyar kutatás ezen az úton továbbhaladva szinte a teljes bizonyosságig eljutott a III. Béla-kori keltezés ügyében: „Az Árpád-kori társadalom- és politikai történet komoly és elismert művelői számára már nem rejtély, hogy Anonymus melyik Béla király jegyzője volt. A szöveg minden vonatkozását olyan mértékben kapcsolhatónak tartották a XII-XIII. század fordulójának Magyarországához, sőt Kelet-Közép-Európa adott politikai viszonyaihoz, hogy már az 50 évvel korábbra vagy későbbre helyezését sem tekintették lehetségesnek.”⁴ E határozott állásfoglalás alapjául a számos korhatározó adat mellett, Szilágyi Loránd valóban megbízhatónak tűnő elemzése szolgál: azok a „kutatók, akik egy-két jelenség analógiáit II. vagy IV. Béla korában vélik megtalálni, általában elmulasztják a fáradságos munka újbóli elvégzését, minden társadalomtörténeti jelenség szisztematikus összevetését a teljes okleveles anyaggal.”⁵

Valóban annyira egyértelmű a Gestában tapasztalt jelenségek megfeleltetése a III. Béla és fiai idejében kimutatható társadalmi és politikai helyzetnek, hogy az minden további kétséget kizár? Jóllehet Szilágyi elemzése valóban „a keletkezés korának szinte biztosan megfelelő betájolása,”⁶ ám a kutatás által felhasznált további támpontok értelmezése számos problémát vet fel. A Gesta korhatárait és megszületésének mozgatórugóit tárgyaló terebélyes szakirodalomból nem rajzolódik ki egy olyan koncepció

¹ CSAPODI 1978; THOROCZKAY 1994/1995, 96-99.

² DOMANOVSKY 1933.

³ SZILÁGYI 1937.

⁴ GYÖRFFY 1988, 9.

⁵ GYÖRFFY 1988, 54.

⁶ THOROCZKAY 1994/1995, 102.

sem, amely rendszerszerű magyarázattal szolgálna a mű elkészültének motivációira. A kutatás nem találta egyértelmű előképét a Gestában tükröződő társadalmi viszonyoknak, hiányzik a honfoglalás bemutatásához használt 12. századi események szerepének magyarázata. A következőkben a Gesta értékelésénél a kutatás által használt legfontosabb szempontokat vonom vizsgálat alá.

A Gesta kora - formulák és helynevek

Elsőként Madzsar Imre,⁷ majd az osztrák Konrad Heilig figyelte fel arra, hogy Anonymus oklevélformulákkal hitelesíti művét: „...az Anonymus-kódex szövege két szabályszerű oklevélformulát tartalmaz. Ezek a következők: „Ut si quis iuramenti statuta infringere voluerit, anathemati subiaceat in perpetuum” és: „Sed istud notum sit omnibus scire volentibus...”⁸ Szilágyi Loránd erre alapozó munkája nyomán III. Béla kora elfogadottá vált a kutatásban. Szilágyi óta azonban a királyi oklevéladás kutatása fontos új eredményekre jutott. Kubinyi András hangsúlyozta, hogy Szilágyi nem vette figyelembe a hamis vagy interpolált okleveleket, amelyek pedig többségükben eredetiekre mennek vissza.⁹ Szilágyi kizárólag a királyi kápolna vagy kancellária által kiállított oklevelekkel foglalkozott, az egyházi és magánokleveleket nem vette figyelembe. Ebből kifolyólag számos, a Gestában szereplőkkel egyező formulákat és terminusokat hozó, az általa megállapítható képest lényegesen korábbi időben kiállított oklevelet figyelmen kívül hagyott. Eljárása nem indokolt, hiszen a hasonló formulák mögött a királyi kápolna terminológiája keresendő: „A nótárius szerepe [II. Géza és III. István alatt] már a megfogalmazásban az oklevélnyerővel való közreműködésé és - olykor - az oklevelek letisztázásává is bővült.”¹⁰ A magyar krónika 12. századi szövegében az 1058-as német-magyar békekötés kapcsán olvasható formula feltűnő egyezést mutat a Gesta formulakincsével: „si quis de successoribus suis ad debellandum Hungariam arma moveret, indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret”.¹¹ Kristó Gyula szerint „a legkorábbi történeti munkánkban olvasható oklevélformulának mintát, példát szolgáltató oklevelek nem keletkeztek 1146-1158 előtt és 1171-1178 után, vagyis azoknak II. Géza és III. István korában kellett íródniuk.¹² Nem véletlen, hogy Kristó Anonymus jegyzői működését is legkésőbb 1178-ig keltezte.¹³ A Szilágyi által hosszú évtizedekkel ezelőtt elvégzett elemzést tehát mindenképpen indokolt jra elvégezni.

Azon oklevelek formuláinak elemzése, amelyeket Szilágyi nem vizsgált, eltérő eredményeket mutat. A szigrlák már 1141-től, a *bone memorie* formula egyenértékű megfelelőivel 1138-tól adathozható.¹⁴ A szigrlák és a dictus-os szerkezetek használatára más forrástípusokban már a 12. század elejéről is van adat.¹⁵ A *gloriosissimus* nem csak III. Bélára volt használatos, és nála sem volt kizárólagos. Emellett a II. Géza és III. István

⁷ MADZSAR 1926, 19.

⁸ HEILIG 1932, 417.

⁹ KUBINYI 1975, 72. 96. l.j.

¹⁰ SZENTPÉTERY 1930, 53, 56, 58, 60.

¹¹ SRH I. 349.

¹² KRISTÓ 1969, 12.

¹³ KRISTÓ 1994, 60.

¹⁴ CAH 17. RA 68; CDH II. 94-109. RA 63.

¹⁵ 1120/21. évek, „dictus abbas” kifejezés: CSÓKA 1976, 196.

korában gyakori *gloriosus* is megtalálható a Gesta 3. caputjában, az Álmostól leszármazó királyokra használva. A kettő együtt II. Géza messze leggyakoribb jelzője.¹⁶ A *Croatia* névalak hamis oklevélben 1137-ben, hiteles oklevélben már 1141-ben is felbukkan.¹⁷ Az *in perpetuum* pápai oklevelek salutatio-jából ismert lehetett a 12. század első felétől, hazai oklevélben is megjelenik 1135-ben.¹⁸ A pápai oklevélformuláknak a hazai oklevelezésre gyakorolt hatására Kristó Gyula már régen figyelmeztetett.¹⁹ Az *in perpetuum concessit* már 1157-től adatolható, a hozzá hasonló alakokkal együtt.²⁰ Az *accepta...licentia* formula csak két, 1150 előtti oklevélből ismert.²¹ A *cum omnibus appendiciis* terminus 1135-1166 között használatos, utódja a Gesta által nem használt *pertinentiis* kifejezés.²² A jellegzetes *pro suo fidelissimo servitio/obsequio* szintén ezekben az évtizedekben gyakori.²³ Az ellentmondás hiányának rögzítéséről ugyanez mondható el.²⁴ A Gesta jellegzetes átokformulái is korán megjelennek. A *Si quis...infringere voluerit* 1150-től, a *sub(iacet) anathemate sit* és a *persolvat* 1146-tól, az *iram dei/regis incurrat* 1138-tól.²⁵ Az oklevél „pagina” neve az 1150-es évektől fordul elő.²⁶ A „civitas” szó az 1130-as évek végéig jelentkezik megyeszékhelyül szolgáló várak neveként, később már dalmáciai valódi városok megnevezése.²⁷ A „castrum” 1162-től jelenik meg a várak neveként.²⁸ A *Geysa* név *Geyza* alakban még III. Béla idején is jelentkezik, tehát ekkor sem kizárólagos az előbbi változat. Bizonyító ereje III. Béla korára ennek sincsen.²⁹ A Szent Márton hegye név 1138-tól megtalálható oklevelekben.³⁰ A *Sunad* alakot 1184 után felváltja a *Cenad/Chanad* forma.³¹ Az *Ultrasilvania* 1184 után átadja helyét *Transylvania*-nak.³² Az 1150-es, 1160-as években még csupán egyszer-egyszer feltűnő, ritka *Austria*-t a Gesta sem ismeri.³³ A *communi consilio/consensu* 1141-46-tól az oklevelek szinte állandó kifejezése, de csak 1181-ig él.³⁴ Joggal figyelmeztetett már igen régen Csóka Lajos, hogy a Gestában 24 esetben szereplő *primates* terminus 1172 utáni hiánya erősen ellentmond a III. Béla-kori datálásnak.³⁵ A 12. században általános *principes, primates* ellenében a *nobiles* a közönséges nemesekre értve Szilágyi szerint csak 1181-től adatolható.³⁶ Scines asszony végrendeletében azonban már

¹⁶ Szilágyi 1937, 34-36. III. Bélára *illustris* CAH 45; CDH II. 250-251. *illustrissimus* RA 130. CAH 40. *pissimus* CAH 48.

¹⁷ CAH 17. RA 68.

¹⁸ CDH II. 82-85. RA 59.

¹⁹ KRISTÓ 1969, 10.

²⁰ RA 80. CAH 22; RA 86. CAH 27.

²¹ CAH 16; CAH 19. RA 72.

²² CDH II. 82-85. RA 59; CDH II. 109. RA 64; CDH II. 120. RA 70; CDH II. 174. RA 111.

²³ CAH 25. RA 83; CAH 30; CAH 36. RA 105; CDH II. 184-185. RA 117.

²⁴ CDH II. 88-92. RA 74; CAH 20. RA 73; RA 111. CAH 34.

²⁵ CDH II. 130. RA 78. CAH 21; CAH 20. RA 73; CDH II. 109. RA 64.

²⁶ RA 84. CAH 26.

²⁷ CDH II. 94-109. RA 63; CDH II. 118-119. RA 69.

²⁸ RA 101. CAH 29.

²⁹ CDH II. 188-189. RA 140.

³⁰ CDH II. 110-113. RA 66.

³¹ CDH II. 217-218; CDH II. 244-245. RA 148.

³² CDH II. 217-218; RA 155. CAH 47.

³³ RA 80. CAH 22; RA 104. CAH 30.

³⁴ CDH II. 88-92. RA 74; CAH 41. RA 131.

³⁵ CSÓKA 1962, 156.

³⁶ SZILÁGYI 1937, 21-22.

1146-ban szerepel az *optimates* (*episcoporum et comitum*) csoportjával szemben az *aliorumque nobilium* nevű csoport.³⁷ A Gestában ismeretlen, oklevélben 1164 után már nem használatos *magnates* és a Gesta oklevélben 1171-ben feltűnő *iobagiones* kifejezése közelebbi vizsgálatot igényel. A *magnates* rövid ideig és ritkán használt terminusként aligha bír bármilyen jelentőséggel, a *iobagiones* esetében pedig valószínűsíthető, hogy a főnemességre már korábban is használatban lehetett, hiszen azonos jelentésű latin megfelelője, az *optimates*, amely 1146-ig oklevelekben is feltűnik, magyarul ’jobbágy’-ként hangozhatott.³⁸ Ezek mellett a királyilag megerősített magánoklevélben 1195-ben felbukkanó, a Gestában nem szereplő *baro* terminus lehet korjelző.³⁹ Szilágyi Loránd Béla király említése miatt törekedett kimutatni a Gesta oklevélformuláinak II. Géza és III. István korát követő használatát. Egyes terminusoknak a megjelölt időszaknál későbbi ideig kimutatható használatát az időhatárt kitágító jelenségekként értékelte (mint például a *principes* 1201-ig).⁴⁰ Ez az eljárás azonban ellentétben áll azon jogos megállapítással, amely szerint a Gesta megírásának időszaka abban a periódusban kereshető, amikor az oklevelek tömegében a formulák egyezésének maximuma mutatható ki, azaz a Gestában megtalálható formula-típusok egyidejűleg jelentkeznek.⁴¹ A Gestában fellelhető oklevélformulák egyidejűleg 1138/1146-1171/1185 között voltak használatban. A harmincegy általam vizsgált formula és terminus közül ugyan 25 használatban volt még 1180 után is, ám 29 már 1160 előtt feltűnik az oklevelekben. A Gesta oklevélformuláinak használati időintervallumát néhány, pontosan a Gestában használt alakjában fellelhető formula tovább szűkíti: az *accepta licentia* 1131-1146, a *cum omnibus appendiciis* 1135-1166, a *communi consilio* 1141-46-1158 (hamis) között lelhető fel az oklevelekben. Ezek együttesen az 1150-es és 1160-as évekre utalnak. Kristó az 1058-as békeszerződés krónikabeli leírásánál használt 12. századi formula 1152-1163/64 közötti időre utaló „*perpetuo eius anathemati subiaceret*” része kapcsán figyelmeztetett feltűnő rokonságára az anonymusi „*anathemati subiaceat in perpetuum*” formulával, mely utóbbi szintén a narratív forrással (ez esetben a Gestával) egykorú oklevélből származik.⁴² E korhatározástól nem jelent jelentős elmozdulást Szovák Kornél újabb felismerése a Gesta Töhötöm birtoklását jelző „*pacifice et feliciter*” szókapcsolatának feltűnéséről egy 1177 körüli oklevélben III. Béla kormányzásának „*feliciter et pacifice*” jelzőjében.⁴³

Szilágyi a Gesta helynévanyagának vizsgálatakor az oklevelek helyneveit 1150 előtti és utáni csoportra osztva elemezte. Annak eldöntésére törekedett, hogy helyesírásuk II. vagy III. Béla időszakára jellemző formákkal egyezik-e. Elemzése az 1150-1200 közötti időszakot valószínűsítette, ám a kevés eredeti korai oklevél és a késői másolatoknak az ortográfiát torzító hatása miatt jelentős mértékű bizonytalansággal.⁴⁴ Ezen az időszakon

³⁷ CAH 19. 56-57. 18. sor.

³⁸ Vö. lat. ’optimus’~’optimates’ m. ’jó’~’jobbak/jobbágy’. Egy 1082-re hamisított oklevélben már szerepel az udvari előkelőségek nevéként a jobbágy szó. II. Géza idejében hamisíthatták, a jegyző neve mellett több formula is erre utal: *coram iobagionibus nostris*; Barnabas, *notarius noster*; *anathema sit*; *ad Fiscum regium ... persolvere teneatur*. 1082(1146-1158?) CDH I. 448-458. RA 21.

³⁹ CDH II. 300.

⁴⁰ SZILÁGYI 1937, 18.

⁴¹ KRISTÓ 1969, 10.

⁴² KRISTÓ 1969, 11.

⁴³ SZOVÁK 1991, 4-5.

⁴⁴ SZILÁGYI 1937, 166.

belül is több esetben mindössze két-három vagy éppen csak egyetlen előfordulásra alapozhatta csak megállapításait. A Gesta névalakjainak szinte tökéletes megfelelői, Egur 1067, Soba/Saba 1067/1138, Turda 1075-ből, Byhor/Bycor 1113-ból, Zubur 1113-ból, Musun 1137-ből, Oba/Obad 1138-ból, Tosu 1138-ból, Titul 1156-ból, Forcos 1156/1162 évekből adatolt, több név azonban nem bír korai adattal, így valódi támpontot nem nyújtanak. Ilyenek a Zotmar 1181, Temes 1183, Tychon 1184, -uduor 1193, Racus 1199, Ziloc, Zobolsu a váradi regestrumból. Fontos kiemelni, hogy a Gesta Musun neve 1203-ban már Mossun/Mosson alakú, Egur 1181-ben már Eger, Soba a váradi regestrumban már Chaba, éppúgy, mint a Gesta Sunad-jának 1200 körüli Chanad alakja. Ugyanakkor például az Uertus név 1086-ban még Uuertis, a 13. század elején Uertus, éppúgy, mint a Gestában, de bizonytalan, hogy az írásmód mikor változott meg. Szilágyi az okleveles anyagban egy archaizáló áramlatot mutatott ki a helynevek írásában a 13. század elején. Ekkor újra megjelenik a végvokális, „Forcosu, Chenadu” alakok olvashatók az oklevelekben. Szilágyi szerint ez az irányzat jelentkezik Gestában, ám ebben az esetben ezzel nem érhetünk egyet, hiszen Anonymus a végvokális nélküli Forcos, Sunad alakokat használja.⁴⁵ A helynevek alakjai tehát nagyon bizonytalanul használhatók fe a Gesta keltezéséhez. A 12. század végén már eltérő formák is jelentkeznek, a helynevek alapján a Gesta keltezéséhez leginkább az 1150-70 közötti évek jöhetnek szóba, akár az oklevélformulák esetében.

Oklevéladás és történetírás

A Gesta a hivatalos oklevelezés formulakészletével leírt adományozásokkal a birtokjog biztosítása terén hidat alkot az oklevelek és a narratív források között.⁴⁶ Az a tény, hogy szerzője királyi jegyző, figyelmünket a 12. század folyamán kialakult kancelláriai írásbeliségre irányítja. II. Géza és III. István alatt a királyi udvarban az oklevél-kiállításal hivatásszerűen foglalkozó szervezet fokozatosan a maga hatáskörébe vonta az uralkodó pecsétjével megerősített oklevelek kiadását.⁴⁷ Jól ismert a királyi kápolna kulturális jelentősége. Tagjai, főleg a királyi nótáriusok, fontos szerepet játszottak a hazai latin nyelvű krónikairódalom kialakulásában. Mályusz Elemér állapította meg, hogy történetírásunk abban a korban és azon a helyen indult meg és bontakozott ki, ahol a legtöbb és legjobbnak értékelhető okleveleket írták. Ebben a tekintetben a 12. századi Magyarországon mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt II. Géza uralma volt kiemelkedő. III. István idejében már visszaesés mutatható ki, III. Béla uralkodásának első felében az oklevelek pedig sokszor kezdetlegesebbek, mint II. Géza és III. István idejében.⁴⁸ Az oklevéladás és a történetírás a Gestához igen hasonlóan néha egyazon dokumentumban jelentkezett. III. István korától kezdve a kancellária jegyzői a királyi privilégiumok narrációjába a megadományozott érdemeit ismertető, történeti jellegű leírásokat illesztettek.⁴⁹ A magyar történetírás fontos axiómaváltása kötődik II. Géza udvarához. A király bel- és külpolitikai törekvéseinek megfelelően nem a vallásos, térítő, Szent István, hanem a harcos, hódító király eszménye lett a példa, amihez jól illeszkedik a császárokkal

⁴⁵ SZILÁGYI 1937, 166-169.

⁴⁶ SZILÁGYI 1937, 28; KRISTÓ 1969, 12; GYÓRY 1948, 78.

⁴⁷ KUBINYI 1975, 67.

⁴⁸ GYÓRY 1948, 200.

⁴⁹ KUBINYI 1975, 106.

is szembeszegülő dicsőséges honfoglalók képze.⁵⁰ Aligha véletlen, hogy egyedülként II. Géza adta a honfoglaló vezér, Árpád nevét egyik (a harmadik) fiának.⁵¹ Az ősök felfedezése, a pogány elődökkel való azonosulás egy jól ismert európai irányzatba illeszkedik. A *chanson de geste* műfaja az oklevélformulák által kijelölt időszakban, az 1140-es, 1150-es évektől kibontakozó francia reneszánsz jegyében alakult ki, amelyet a latin nyelvű magyar irodalom időbeli szinkronban követett.⁵²

A vallásos elem háttérbe szorulása István korabeli értékelésében a honfoglalást is más megvilágításba helyezte, a honfoglalók pogánysága másodlagossá vált. Ez az új ideál aligha független II. Géza francia kapcsolataitól, és az ott szárba szökkenő antikvitás tiszteletlől: a magyarok számára a szkíták a franciák pogány trójai őseinek kínálkozó párhuzamát nyújtották. II. Géza udvara tudós és művelt püspökeivel, a külföldi iskolázottságú egyháziakkal igen jelentős hellyel bír a magyar kultúrtörténetben.⁵³ II. Géza korában a királyi kápolnának külföldi származású, tanult tagjai is voltak, mint magister Matheus és Primogenitus.⁵⁴ Az őskronika gestává átváltásának számos jellegzetessége kapcsolódik e korhoz. Borisz 1147-es incidensének leírása a francia királlyal és II. Gézával a kánonjog ismeretére utal, az 1071-es nándorfehérvári ostrom leírásában pedig a trójai mondakör ismerete tükröződik. Szerzője a párizsi egyetemen nyerhetett egyházi képzetséget, itt ismerhette meg a II. Géza udvarának lovagi szelleméhez illő Trója-történetet.⁵⁵ Győry János is II. Géza francia kapcsolataival magyarázta a magyar krónika és a Gesta utalásait a lovagkorra és a *chanson de geste* stílusának alkalmazását.⁵⁶ Hangsúlyozta a Loire vidéki geszták számos párhuzamát Anonymusszal, a rómaiak jogelődként való feltüntetésében, a történetek etimológiákra alapozásában, a trójai származás és a Sicambria-monda említésében.⁵⁷ A honfoglalókkal „szkita”-ként büszkélkedő Gesta világképe az Álmos-ág első uralkodóinak eszmevilágával mutat rokonságot, akik Álmos és Árpád neveit adták legifjabb fiaiknak. A Gesta irodalomtörténeti tanulságai az oklevélformulák kronológiájával feltűnően egyezően II. Géza és III. István uralmának időszakára utalnak.

A 13. század eleji társadalom és a Gesta: ellentmondó magyarázatok

Közmegegyezés a kutatásban a Gesta társadalmi képének aktualitása a 12-13. század fordulójára. Ám a pontosabb keltezéssel a kutatás három erősen vitatott, egymással ellentétes irányba mutató társadalmi folyamat tükröződését fedezte fel a Gestában. Felmerült az Imre-kori nemzeti jogon birtokló főnemesség támogatása, II. András új intézkedéseinek propagálása és az Aranybulla utáni időszak egyaránt.⁵⁸ A súlyos ellentmondások további kutatást igényelnek. Györffy szerint a Gestában adományozott comitatusok, várak, népek mintái nem lehetnek a II. András-kori birtokadományok, mert azok soha sem voltak vármegyéni méretűek, és a Gestában megadományozottak

⁵⁰ KRISTÓ 1972, 60-62; KRISTÓ 2002, 42-49.

⁵¹ SRH I. 460.

⁵² HAJNAL 1993, 5.

⁵³ KRISTÓ-MAKK 2000, 201.

⁵⁴ KUBINYI 1975, 96. Gesta Frederici IV, 24.

⁵⁵ KRISTÓ 1986a, 492-493.

⁵⁶ GYÓRY 1948, 61-62.

⁵⁷ GYÓRY 1948, 91-92. 56.

⁵⁸ THOROCZKAY 1994/1995, 104-125.

utódai még Anonymus korában is birtokolták azokat.⁵⁹ Kristó II. András birtokpolitikáját elemezve azt állapította meg, hogy Anonymus az adományozásoknál használt kifejezéseket (*remunerare, largé*) az 1190-es évektől az oklevelekben megjelenő terminológiából kölcsönözte.⁶⁰ Ez esetben a korabeli kancellária oklevelezésével közvetlen kapcsolatban kellett állnia, arra rá kellett látnia. Ám az általa használt kancelláriai formulák az 1185, sőt 1178 előtti időre mutatnak.⁶¹ Az 1193-tól kialakuló gyakorlatban, a Gestával ellentétben, elsősorban jövevények nyertek nagy birtokokat az ország szélein és nem ősi nemzetségek az ország belsejében. II. András donációiban sietősség, kapkodás, rögtönzés figyelhető meg, sokszor ezek viharos sebességgel, néhány év alatt más tulajdonosokhoz kerültek.⁶² Vajon a Gestában örök időkre nyert megyényi földek valós előképei András többnyire ritkán lakott határvidékeken tett, sokszor időleges adományai? András 1210-től elvben is rögzítette, hogy a határtalan bőkezűséget kiterjeszti az érdemeket nem szerzőkre is.⁶³ Árpád azonban csak a tényleges fegyveres földfoglalóknak, a győzelmek hírhozóinak és a hasznos támogatást nyújtó jövevényeknek osztogatott, szó sincsen érdemteleniségről. Györffy pontosan ezért vélte úgy, hogy Anonymus az Imre-korig regnált régi elitet védelmezte az Andrással feltűnő érdemtelen jövevényektől, felkapaszkodóktól.⁶⁴ Árpád osztogatása háttérben így nem András elveit, hanem a II. Béla-kori elitváltást kereshetjük, amelyet a Gesta találó allegóriaként az általános osztozkodást jelentő honfoglalással hoz párhuzamba.

Váczy Péter szerint a Vérszerződés a *Contrat social* első jelentkezése a magyar állam életében. Érvénye még csak az arisztokráciára terjed ki, az egész nemesi *communitas*-ra majd az Aranybullában érvényesül.⁶⁵ Deér József úgy vélte, Anonymus a hét vezér lezármazottai, III. Béla és fiai idején az ország főtisztviselőit adó nemzetségek számára igényelt jogot a kormányzati részvételre. Az Aranybulla viszont már ezekkel szemben védi a közsabadok és a királyi népek jogait.⁶⁶ A Gestában tehát az állam és a társadalom 12. század második felére jellemző kapcsolatrendszere tükröződik leginkább. A Vérszerződés, Árpád fejedelem és előkelői közös döntéseinek hangsúlyozása az Álmosági királyokra tereli a figyelmet. A kutatás az Álmos-ág hatalomra kerülésével hozta összefüggésbe a királyi tanács szerepének megnövekedését.⁶⁷ A király körüli egyházi és világi előkelők, a hivatali arisztokrácia, a comesek egyetértésének említése már a 12. század elején is olvasható: „*audiens a regni mei primatibus, tam episcopis quam comitibus...consilio...*”⁶⁸ Az egyenes ági öröklést, fiának az uralkodó életében történő hatalomba iktatását propagáló Anonymus eljárását III. Béla fiának, Imrének apja életében történt megkoronázásával hozza kapcsolatba a kutatás. Azonban már II. Béla, II. Géza és III. István is saját fiaikat dezignálták trónörökösként, bár ekkor még élt a

⁵⁹ GYÖRFFY 1988, 64.

⁶⁰ KRISTÓ 2001, 268.

⁶¹ KRISTÓ 2001, 60.

⁶² KRISTÓ 2001, 267.

⁶³ KRISTÓ 2001, 267.

⁶⁴ Györffy 1988, 47.

⁶⁵ VÁCZY 1932, 47-48.

⁶⁶ DEÉR 1938, 179-185.

⁶⁷ MAKK 1972, 41-46.

⁶⁸ CAH 15, RA 61.

senioratus rendszere is. Anonymus pontosan ilyen helyzetben propagálhatta tudatosan a fiúöröklést, ahogy a formulákat is tudatosan válogatta.⁶⁹

12. századi események a Gestában. Kálmán és Álmos viszálja

A Gesta létrejöttét magyarázó hipotézisek nem nyújtanak választ arra az alapvető problémára, hogy szerzőnk miért a honfoglalás eseményeit és helyszíneit használja mondani-valója kifejtésére, a „honfoglalás” fogalma miképpen reflektálhat műve eszmei hátterére.

Anonymus a nagy Etil folyón való átkelés után Szuzdálnál vezeti el a magyarokat: „*terram...Ruscie, que vocatur Susudal...*”. Nem meggyőző Domanovszky értelmezése Szuzdal 12. század végi oroszországi hegemoniájáról. A másik lehetséges értelmezés, az „Oroszország Szuzdal környéki részei” feloldás azért nem indokolt Domanovszky szerint, mert a honfoglalók nem haladhattak ténylegesen Szuzdal felé.⁷⁰ Anonymus Taksony idején a Volga-Etil mellett fekvő Bularból jött izmaelita bolgárokról szól. A Bularból II. Géza idejében érkezett muszlim Abu Hamid Al-Garnatī a Szuzdalt érintő nyugati kereskedelmi úton érkezhettek.⁷¹ Anonymus így a szuzdali fejedelemségből Magyarországra vezető útvonalra is gondolhatott. A Gestában Szuzdal Ruscia része, Kijevet, Háliscot, Lodomériát Ruthenia-nak mondja.⁷² A 14. századi krónikakompozíció Szár László és I. András kijevi házassága kapcsán szintén a Ruthenia nevet használja, a Susdalia kifejezés Anonymushoz hasonlóan a honfoglalóknak onnan a fehér kunok és Kijev érintésével nyugatra vonulásának leírásában jelenik meg.⁷³ A Szuzdal név egyik forrásunkban sem egész Oroszország neve tehát, csak az Etil/Volga közeli részek neve, ahogy Pais Dezső fordította: „...Oroszországba nem értek, azon a részen, melyet Szuzdálnak hívtak.”⁷⁴

A következő események világosan a Kálmán- és az Álmos-ág viszáljához kapcsolódnak. Álmosnak a kunok és Kijev feletti diadala az Álmos-ág hadi kiválóságát hangsúlyozhatja a kunoktól 1099-ben súlyos vereséget szenvedett, megalázó kudarcának megbosszulását tizenhét évvel később még fiára, II. Istvánra is örökül hagyó Kálmánnal szemben. A kijevi rusz fejedelem meghódolása a kijevi fejedelem unokája, az Álmos-ág uralmát komolyan veszélyeztető Borics megalázása, alávétése miatt is szerepelhet. Kijev és Szuzdal fejedelmeinek adófizetése egyedül Jurij Dolgorukijra utalhat, aki Borics nagybátyjaként, II. Géza és sógora, Izjaszláv fő orosz ellenfeleként, 1125-től vlagyimir-suzdali, Izjaszláv ellenében 1149-től 1151-ig és 1155-től 1157-es haláláig kijevi nagyfejedelem volt.⁷⁵ A Bors által a csehek és a lengyelek ellen a Zólyom-erdőben emelt kő és fa crődítések említése⁷⁶ kifejezetten a 12. század első felére utal. A csehek egykorú nyugat-felvidéki pusztításai mellett a lengyelek 1132-ben Boriszt támogatva éppen Bors földjén, a Sajónál törtek be az országba. Ezt megelőzően, a 11. század közepétől II. István koráig jó volt a viszony a lengyelekkel. Habár, 1149/1150 és 1189 között nincs

⁶⁹ I. JUHÁSZ 2017.

⁷⁰ DOMANOVSKY 1933, 50-54.

⁷¹ ZIMONYI ISTVÁN: KMTL 28.

⁷² SRH I. 41-42.

⁷³ SRH I. 344-345. 286.

⁷⁴ ANONYMUS 1975, 84.

⁷⁵ DOMANOVSKY 1933, 52-53.

⁷⁶ SRH I. 76.

nyoma szorosabb kapcsolatnak, 1189-től újra kimutatható szövetségi viszony.⁷⁷ Az előkelők által II. István ellenében királlyá tett Bors comest az uralkodó Bizáncba üzette, oda, ahol az Álmos-párt számos tagja tartózkodott.⁷⁸ Így valószínű, hogy II. Béla oldalára állt a hatalomváltáskor. A krónika Szvatoplukját Anonymusnak Salán bolgár vezérre kellett cserélnie, mert II. Béla nagyapját, Álmos herceg apósát, a kijevei fejedelmet szintén Szvatopolknak hívták.⁷⁹ A csehok nyitrai jelenlétét Nyitrának 1109-es, Szvatopluk cseh király általi elfoglalása magyarázhatja. A Kálmántól elvett Nyitrát most Álmos fiának vezérei veszik vissza!⁸⁰ A Salánnak ajándékba küldött 12 fehér ló egyetlen 12. századi magyar párhuzama az 1134-ben II. Béla követe, Péter fehervári püspök által Lothár császárnak ajándékba vitt két fehér paripa.⁸¹

Györffynél néhány sor különbséggel olvashatunk arról, hogy a bolgárok, vlachok és kunok együtt szereplése a Gesta megírását az Aszenidák 1186 utáni bolgár cárságának időszakára datálja, míg a bolgár Salán görög alárendeltsége ugyanezt az 1186 előtti bulgáriai bizánci uralom idejére teszi.⁸² A három népcsoport már a 12. század elejétől együtt élt bulgár területen, így együttes említésük nincs ellentmondásban Salán bolgár fejedelem görög alárendeltségével és nem datálja a Gestát 1186 utánra. Fontos korhatarozó adat Anonymus megjegyzése: „*biszzen ma is a rómaiak legelnek Magyarországon javaiból!*” (9. c.). Kristó az 1147-es német-római keresztesekről a magyar forrásokat nyilván nem ismerő Schünemann elutasító álláspontját fogadja el, aki „római” név alatt a pápaságot értette. Eközben Gertrúd kíséretének esetében a középkori magyar források „Romanus” népnévét a magyar névhasználat ismeretében az 1147-ben is szereplő német-rómaiakkal azonosítja.⁸³ Aligha véletlen, hogy az éppen 1147-ben Magyarországon járt Odo De Deogilo Pannóniát Julius Caesar legelőiként említi,⁸⁴ a kortárs Michael konstantinápolyi patriarcha pedig 1165-67 körül a Pannónia részét képező Szerémséget kitűnő lónevelőnek nevezi.⁸⁵ Kristó valószínűsítette, hogy a Nibelung-ének végső formájának megszületésével nagyjából egy időben, Lübecki Arnold és Anspertus munkáiban megjelenő Ecilburg név az 1189-ben Magyarországon járt szerzők révén válhatott itthon ismertté, így Anonymus sem használhatta volna korábban.⁸⁶ A kutatás azonban pusztán a Nibelung-ének lejegyzését teszi az 1200 körül időre, amely nem is maradt fent, legkorábbi szöveghagyománya a 13. század első feléből származik. Gondolhatnánk tehát akár IV. Béla korára is, ugyanakkor a németek által már a 11. század óta hunoknak tartott magyarokhoz szomszédokként szóban már korábban eljuthattak az Atilához fűzött német legendák. Anonymus az általa még Biharban és Békésben ismert, Erdélyben meg sem említett székelyeket Attila népének gondolja. A hon-

⁷⁷ KRISTÓ 2000, 1-18.

⁷⁸ MAKK 1972, 44.

⁷⁹ MAKK FERENC: KMTL 40.

⁸⁰ KÖBLÖS JÓZSEF-SZÓKE BÉLA MIKLÓS: KMTL 498-499.

⁸¹ CFHH I, 442.

⁸² GYÖRFFY 1988, 33. 13. lj. Az ellentmondásra felfigyelt már a kutatás, és azt a Gesta több, eltérő időben történt megfogalmazásával magyarázta: INOKAI TÓTH 1947. Ezt a lehetőséget azonban az újabb kutatás kizárja.

⁸³ KRISTÓ 1983, 378-382.

⁸⁴ CFHH III. 1720: „Terra hec in tantum pabulosa est, ut dicantur in ea pabula Iulii Cesaris extitisse.”

⁸⁵ ÁMTBF 155: „...a Szerémség Paionia legkövérebb földje, a lónevelő, a folyók öntözte.”

⁸⁶ KRISTÓ 1983, 377.

foglalóknak szorgalmasan ellenfeleket kereső Névtelen vajon miért pusztán szlávokat és vlachokat említ az erdőn túli földön? Írott forrásainkból annyi bizonyos csupán, hogy a székelyek II. András idején már Dél-Erdélyben éltek (1213), a későbbi Szászföldön.⁸⁷ Tényleges megtelepedésük nyilván jóval korábbra tehető, írott forrásban megjelenésükkor már közismert lehetett újabb lakóhelyük.⁸⁸ Erdélyi említésük hiánya Anonymusnál ezért valós korhatározónak látszik, legkésőbb a 12. század utolsó éveire. Kristó jogosnak tartotta Pauler Gyula érvelését, aki Styria ismeretlenségét Anonymusnál kizáró okként jelölte meg IV. Bélát illetően, és III. Béla korát erősítő érvként hivatkozott rá.⁸⁹ Az Ausztria név hiánya Anonymusnál éppen ennyire fontos korhatározó. Az Ausztria név 1136 előtt nem volt ismert, nálunk először 1151 körül II. Géza oklevelében szerepel Ausztria hercege.⁹⁰ Míg az 1150-1160-as években újdonsága miatt nálunk ritka, addig a 12-13. század fordulóján már közismert elnevezés lehetett, használata Anonymusnak még nem volt magától értetődő. Horvátország meghódításának anakronisztikus beépítésére a honfoglalás történetébe a Kálmán általi végleges meghódítás tényének feledtetésére, Álmos herceg horvát királyságának hangsúlyozására kerülhetett sor. Álmos horvátországi királysága, II. Béla és II. Géza hadjáratai egyeznek Zolta határkijelölésével (Göncöl-hídja, Dalmácia, Spalato, Basil kapuja, Szerdika).⁹¹ A két Impériumtól független, Attila nyomán birtokló magyarok eszméje, Álmosnak a kijevei ütközet előtt elhangzott lelkesítő szózata arról, hogy egyetlen imperátor sem győzte le soha a szkítákat, kizárólag I. Manuel és Barbarossa Frigyes császár uralma idején indokolt (1152-1180). Barbarossa 1152-es, Manuel 1156-os, az ország hűbéri alávetését célzó tervei, az 1163-64-es válságidőszak, Bizánc 1167-es zimonyi győzelme jelzi a helyzet ekkori súlyosságát. III. Béla idejének bizánci-magyar kapcsolatai nem egyeztethetőek a Gesta e súlypontjaival. Hogy kit tekintettek hatalmukat megalapozó ősüknek a 13. század eleji királyok, arról a szoros magyar kapcsolatokkal rendelkező Albericus Trium Fontium számol be: „*ab isto [Geysa II.] descenderunt isti moderni reges Hungarie.*”⁹² Anonymus szinte ugyanezt állítja Álmosról: „*progenio eius sancti reges et duces erant nascituri.*”⁹³ Nézetem szerint a Névtelen dicső Attilája és Árpádja, a két imperátortól független legdicsőségsőbb (gloriosissimus) II. Géza, a „hunok királya” lehet, ahogy húga, Zsófia nevezte.

Hylaris dator: a jegyző Béla királya

A Gestában a honfoglalás harcaiként bemutatott 12. századi események a fentiek szerint Kálmán és Álmos utódainak küzdelméhez kapcsolódnak. Árpád apja, Álmos első feje-

⁸⁷ KORDÉ ZOLTÁN: KMTL 623-625.

⁸⁸ KRISTÓ 2005, 106-119: a régészeti adatok arra utalnak, hogy keletre költözésük előtt az erdélyi székelyek Kálmántól II. Géza és III. István koráig a későbbi Szászföldön éltek. Az Andreanum (1224) rendelkezése bizonyítja, hogy a székelyek nagy számban ekkoriban költözhetek keletre. Háromszékben ugyanakkor székelyekhez kötött köznepi temetők keletkeznek II. Géza korában, ám ezek etnikai hovatartozása bizonytalan, a helynevek alapján szlávokra is gondolhatunk. Kristó elemzéséhez annyit tennék hozzá, hogy a békési-bihari székelyek Erdélybe költözésének időpontja talán összefügghet Háromszék, Csík és Gyergyó 13. századi betelepítésével.

⁸⁹ KRISTÓ 1983, 374.

⁹⁰ DHA I. 22. 60. 2. sor.

⁹¹ MAKK 1978, 3-24. KRISTÓ 1986, 77-88. II. Géza. MAKK 1980, 41-56. KRISTÓ-MAKK 2000, 177-188 II. Béla, 187 Bosznia, 189-204 II. Géza.

⁹² CFHH I. 28.

⁹³ SRH I. 38.

delemként való szerepeltetését már Jakubovich Emil a Gesta történetének Álmos herceg személyéhez kapcsolódásával magyarázta.⁹⁴ Álmos személyének kiemelése valóban ezzel magyarázható, hiszen 10. századi forrás igazolja Árpád elsőségének korábbi hagyományát.⁹⁵ Álmosnak a Gestában mesterien kiemelt kiváltságtottsága csak Álmos herceg utódainak, a vak II. Bélának és a kisgyermek II. Gézának, a német császártól elismert Kálmán-örökös Borisztól és II. István kijelölt örökösétől, Saultól is fenyegetett legitim uralmát igazolhatja. Feltűnő a párhuzam a két Álmos története között. A Gesta szerint Álmost fejedelemmé (dux) az előkelők közös akaratukból tették, származása okán, utódaira is érvényesen. Álmos herceg (dux) fiát, a vak Bélát az előkelők éppígy közös akaratukból tették királlyá származása és élő örököse (II. Géza) miatt, Saul ellenében.⁹⁶ A vérszerződés büntetése a királyi családban vizsályt szító, Álmos és Béla megvakításában bűnös Kálmán-párti előkelőknek az aradi gyűlésen (1131) és a Sajónál (1132) történt példátlan, tömeges legyilkolására utalhat.⁹⁷ Úgy tűnik, hogy az Álmost/Bélát megválasztó előkelők örökös helye a tanácsban és a méltóságokban szintén nem elvi útmutatás, hanem tényleges elítváltásra utalhat: II. István önkényével szemben II. Béla és II. Géza idején a királyi tanács komoly súllyal bírt a döntésekben.⁹⁸ Freisingeni Ottó tanúsága szerint a magyarok minden fontos ügyet körülményesen megtanácskoztak II. Géza korában is.⁹⁹ Amint a korabeli oklevelek is rögzítik, a döntések a Gesta kifejezésével „*communi consilio*” történtek! Az aradi leszámolás elítváltást, az Álmos-ági főurak hatalomátvételét eredményezte. II. Béla kormányzata új honfoglalást hajtott végre: *tabula rasa* történt az elit körében.¹⁰⁰

A Gestát a korabeli oklevelekkel rokonító számos jellemzője közé tartozik a hitelességét erősítő, a Prológusban olvasható intitultio: „*bonae memoriae gloriosissimi bele regis Hungarie*”. Az oklevelekben azonban többnyire megtalálható az uralkodó apjának vagy sorszámának megjelölése is. A Gesta olvasói számára ennek hiányában is egyértelműnek kellett lennie, melyik Bélára gondolhat a szerző. III. Béla azonos nevű nagyapját mindössze harminc, őt azonos nevű unokája, IV. Béla, csupán negyven évvel követte a trónon. Az egy-egy nemzedéknél alig hosszabb időközök mindenképp igényelték volna a pontosabb identifikációt. Enélkül egyedül az I. Bélát hetven évvel követő II. Béla személye nem lehetett kétséges. Egyedül II. Béla adományozott a Gesta Árpádjához hasonlóan, áldomást téve, szinte naponta lerészegedve birtokokat híveinek. A krónika szerint Béla jókedvében sokszor meggondolatlanul adakozott: teljes egészében illik rá a Gesta Álmosának jelzője, a hylaris dator. Az Aradon kivégzett Kálmán-párti főurak birtokait a székesegyházaknak adományozta a király feltehető, hogy ekkor a király világi hívei is kaptak javakat.¹⁰¹ II. Béla személye az apai örökségre egyedülként hivatkozó II. Géza okleveleiben¹⁰² és a Gestában is az Álmos-ág hatalmának megalapítása miatt bírhatott meghatározó fontossággal. Az Álmos-ág és híveik jogbiztosítása hivatalos formu-

⁹⁴ SRH I. 40, 3. jz.

⁹⁵ TÓTH 2015, 201–214.

⁹⁶ II. Béla trónra kerülésére lásd: MAKK 1972, 40–48.

⁹⁷ SRH I. 447–451.

⁹⁸ MAKK 1972. 46.

⁹⁹ „In hoc tamen Grecorum imitantur sollertiam, quod nullam rem magnam sine crebra et longa consultatione adgrediuntur.” CFHH III. 1767.

¹⁰⁰ MAKK 1989, 40.

¹⁰¹ MAKK 1972. 46. 110. lj. SRH I. 447.

¹⁰² KUBINYI 1975, 73–74.

lakkal narratív forrásban az oklevelezés korai szakaszára utal. Az elbeszélő források az oklevél nélküli korban primer szerepet élveztek, de még Nagy Lajos is a (Hartvik-féle) Szent István-legendából akarta megtudni a karakói vár jobbágysági és népei jogait.¹⁰³ Az oklevéladást II. Géza és III. István idejében magához vonó királyi kápolna francia tanultságú, írói vénájú jegyzője az oklevelekkel egyenrangúnak számító, ám a befolyásos igénylők teljes körét kiszolgálni képes eljárást választva az első foglalat hitelesnek tűnően megörökítő, történeti jellegű írásművet alkotott. Ebben az Álmos-ági előkelők régi és Arad után nyert új adománybirtokaik biztosítására irányuló igénye az Álmos-ági uralkodók legitimációs kényszerével kapcsolódik össze. Ezek egymást kölcsönösen megerősítő eseménysorozatként jelennek meg. Az Aradon kiirtott Kálmán-kori elit helyébe lépő előkelőségek összefoglalásának írott bizonyítéka a néhai Béla király nevével oklevélszerűen nyert hitelesítést.

Venerabilis N. – N. Strigoniensis ecclesie archiepiscopus. A Névtelen személye

A szerző nevének „Pdictus” rövidítését Jakubovich Emil a kivakart előlapnak a jelenlegi kezdőlappal azonos szövege alapján egy „P” kezdőbetűs személynév rövidítésének, szigljának értelmezte. Javaslatát népszerűségét a jegyző személyének azonosításához az új olvasat által nyújtott lényegi előrelépés is indokolta. A Gesta azonban csupán 13. századi másolatban maradt ránk, így a kezdőlap vonatkozásában Jakubovich észrevétele nem lehet perdöntő. A 12. századi királyi jegyzők viszonylag jól ismertsége ellenére Anonymus azonosítása nemzedékek óta sikertelen, az újabb kutatás a szóba jöhető személyek kevésé ismert életműveihez jól illeszkedő életpályájú Barnabas notarius, akinek személyét már Konrad Heilig felvetette, nevének „B” kezdőbetűje mellett azért került ki a kutatás figyelméből, mert úgy vélték, II. Géza jegyzőjeként aligha nevezte volna magát a néhai II. Béla jegyzőjének.¹⁰⁵ Kristó szerint Anonymus azért nevezte magát a néhai Béla király jegyzőjének, mert a levél formájában íródott Gesta címzettje ebben a minőségében ismerte őt.¹⁰⁶ Könnyen elképzelhető, hogy a szerző művében eleve nem is nevezte meg magát, és akár korábbi levélváltásukra is utalhat az „előbb mondott”, „predictus” kifejezés.¹⁰⁷ Régi probléma az is, hogy Anonymus miért nevezi magát a néhai Béla király jegyzőjének, hiszen e pozíció betöltői rendszerint magasabb egyházi méltóságba kerültek később. A név szerint ismert 12. századi királyi notariusok közül János egyszerre somogyi prépost¹⁰⁸ vagy dömösi prépost volt¹⁰⁹, Barnabas egyidejűleg fchervári kanonok, majd (ó)budai prépost,¹¹⁰ Becen egyidejűleg prépost,¹¹¹ Paulus egyidejűleg prépost, majd erdélyi püspök,¹¹² Péter püspök,¹¹³ Adrianus erdélyi püspök,¹¹⁴

¹⁰³ KRISTÓ 1969, 21-23.

¹⁰⁴ KRISTÓ 1994, 8.

¹⁰⁵ DOMANOVSKY 1933, 54.

¹⁰⁶ KRISTÓ 1994, 39.

¹⁰⁷ A „predictus” olvasat lehetőségére l. KRISTÓ 1994, 8.

¹⁰⁸ KUBINYI 1975, 62.

¹⁰⁹ KARÁCSONYI 1928, 589–591.

¹¹⁰ CAH 26. 66. 35. 75.

¹¹¹ KUBINYI 1975, 62.

¹¹² CAH 39, 40, 81, 82.

Kalan kancellár pécsi püspök lett, Katapan kancellár egyidejűleg fehérvári prépost volt.¹¹⁵ Anonymus így már notariusként kanonok lehetett, utóbb legalább préposti pozícióba kerülhetett. Hivatkozása korábbi, az elhunyt királynál betöltött alacsonyabb pozíciójára csak ennek szoros kötődésével magyarázható műve mondanivalójához.

Úgy vélem, Szilágyi Loránd Miklós esztergomi érsekben megtalálta a probléma megoldásának kulcsfiguráját. Miklós francia műveltségű klerikusai közül Kalán (1181, 1183), majd Adorján (1185, 1186) III. Béla kancellárja lett. A következő két évtizedben a királyi kancelláriában esztergomi kanonokok töltötték be a kulcspozíciókat, oklevelekben a Gestából ismert formulák tűnnek fel.¹¹⁶ Az első szíglás magánoklevél a Gesta ritmikus mondataival (1183) Miklós érseké, aki II. Géza idején a comes capellae tisztét viselte (oklevelekben 1148-1157/58), így ő volt Barnabás notarius főnöke. III. István idején váradi püspök lett (1163-1180), majd életét esztergomi érsekként fejezte be (1181-83). Ő koronázta meg apja életében, 1182-ben III. Béla fiát, Imrét.¹¹⁷ Barnabás személye több szempontból is figyelemre méltó. A királyi kancelláriának egyre szilárdabb szervezetére utal, hogy tizenkét évig (1146-1158), mindvégig Barnabás notarius és Miklós comes capellae szerepel az okleveleken. Barnabás 1156-ban fejevári kanonok, első példájaként a fejevári káptalan később törvény is biztosította szerepének a kancelláriában. 1158-ban pedig három oklevél is cancellariusnak nevezi, de munkája ugyanaz, írja és a comes capellae-vel együtt megpecsételi az okleveleket.¹¹⁸ 1166-68 táján III. István egyik oklevelének tanúsorában ott találjuk Barnabas Budensis p(re)positus-t.¹¹⁹ 1178-ban III. Béla oklevelében tűnik fel B. Budensis prepositus.¹²⁰ Nem ő az egyetlen volt királyi notarius, aki óbudai prépost lett. A kutatók közül nem egy éppen e méltóság viselőjében kereste Anonymust, a Gestájából kitűnő alapos, Óbudára és Fehérvár környékére vonatkozó helyismerete miatt. Barnabás személye több szempontból is páratlan az Anonymus-jelöltek között. Egyedi módon majd másfél évtizeden át fogalmazta királyi okleveleit. Felkészültségét és széles látókörét jól jellemzi az a tény, hogy munkálkodása során vonta magához a királyi kápolna az oklevéladást. Különleges abban a tekintetben is, hogy hivatali főnöke, végig kollégája, szellemi társa, vélhetően barátja, Nicolaus comes capellae szíglája éppúgy N, mint Anonymus iskolatársáé és levelezésükből kitűnően szellemi társáé. E mellett Nicolaus váradi püspökként vagy esztergomi érsekként egyaránt joggal mondható venerabilis-nak.

A Gesta több formulája két évtizednyi lappangás után, az 1180-as évek elején tűnik fel újra. Barnabas notarius hivatali főnöke, a királyi kápolna vezetője, Miklós, 1180-tól esztergomi érsek, udvarában nevelkedett klerikus, Kalán oklevelében tűnik fel 1183-ban az oklevél „pagina” neve. Kalán 1181-es oklevelében jelenik meg újból a Crowatie alak, az „in perpetuum” formulával együtt.¹²¹ Honnan kerültek elő egyszerre ezek a terminusok? Miklós klerikusai, Adorján, Kalán és Katapán hozták volna magukkal Franciaor-

¹¹³ CAH 40, 83.

¹¹⁴ CAH 47, 96.

¹¹⁵ CAH 46, 47, 92, 96.

¹¹⁶ SZILÁGYI 1937, 182–187.

¹¹⁷ KUBINYI 1975, 94.

¹¹⁸ FEJÉRPATAKY 1885, 24–27.

¹¹⁹ CAH 35. 75.

¹²⁰ MTT 1898, 338-339. RA 129. Domanovszky érvelésével szemben így Barnabás akár Szuzdal oroszországi hegemoniájáról is értesülhetett.

¹²¹ SZILÁGYI 1937, 183.

szágból, ahogy Szilágyi véli? Szilágyi szerint „Ez az érdekes találkozás figyelmeztetésül szolgálhat arra, hogy mily sokféle bonyolult úton vándorolhatott tovább egy-egy stílusmotívum, tehát mennyire helytelen csak egy nyomon elindulni, anélkül, hogy az egészet néznénk. Nem lehetetlen, hogy egyes kifejezések, melyek Gestánkkal kapcsolatban Barnabás írásaiból annyira megkapták Heiliget, valóban tőle származtak és jutottak el Miklós érsek fiatal klerikusaihoz.”¹²² Barnabás kifejezéseit, amint Szilágyi sejteti, közel 20 év után N. élszóban adta volna át? Valójában Miklós, aki 1183-ban „*N. Strigoniensis ecclesiae archiepiscopus*”, lehet a Gesta Prologusában olvasható „*venerabilis N^o*”, aki a Gestát ajándékba kapta. Barnabást II. Béla küldhette tanulni külföldre, majd 1146-1158 (1162) között fiának jegyzőjeként példátlanul hosszú ideig szolgálta királyát. Hivatali tevékenysége és az esztergomi klerikusok által forgatott Gestája a királyi oklevelezés mintája lett.

A Gesta megszületése talán nem független III. István és nagybátyjai konfliktusától. Megírását motiválhatta a gyermek III. István politikai-katonai gyengesége, szemben hősének, II. Gézának határozott, erőteljes vezetésével. Miklós, II. Géza kápolnaispánja (*comes capellae*) ugyanis IV. István egyetlen oklevelének tanúsorában már váradi püspökként szerepel. Azzal a Broccha curialis comessel egyetemben, akit Györffy az anonymusi Baracska-nemmel hozott összefüggésbe.¹²³ Ahogy Miklós, talán maga Barnabás is átmenetileg a III. Istvánnál alkalmasabbnak tűnő, „*idoneus*” II. Lászlóhoz, majd IV. Istvánhoz csatlakozhatott. A Gesta az 1160-as, esetleg 1170-es évekbeli óbudai prépostsága idején születhetett, amikor barátja, Miklós, váradi püspök volt. Szembeötlő Anonymus jártassága a váradi egyházmegyében, különösen a középkorban az egyházmegyéhez tartozó Kalotaszeg vidékén, amely egyetlen erdélyi helyszíne Gestája cselekményének.

Felhasznált források és szakirodalom

FORRÁSOK

- ANONYMUS 1975 Anonymus: *Gesta Hungarorum, hasonmás*. Ford.: Pais Dezső, szerk.: Györffy György. Budapest 1975.
- ÁMTBF Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Bp. 1988.
- CAH *Chartae antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196*. Composuit Georgius Györffy. Bp. 1994.
- CDH II. Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus II. Budae 1829.
- CFHH Gombos, F. Albin: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. I-IV. Bp. 1937-1943.
- DHA *Diplomata Hungariae antiquissima: accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. Praefuit Georgius Györffy; adiuverunt Johannes Bapt. Borsá, ... [et al.]. Bp. 1992.

¹²² SZILÁGYI 1937, 183. 2. lj.

¹²³ RA 102. CDH II. 165–167.

- FEJÉRPATAKY 1895 Fejérpataky László: *Oklevelek II. István korából.* (Értekezések a Történettudományok Köréből 16.) Bp. 1895.
- KMTL *Korai Magyar Történelmi Lexikon.* Főszerk.: Kristó Gyula. Bp. 1996.
- MTT *Magyar Történelmi Tár* 3. sorozat 21. kötet 1898.
- RA Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I. kötet 1. füzet.* Bp. 1923.
- SRH *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Vol. I–II. Budapestini, 1937–1938. Reprint kiadás: Szerk. Szovák Kornél, Veszprémy László. Bp. 1999.
- SZAKIRODALOM
- CSAPODI 1978 Csapodi Csaba: *Az Anonymus-kérdés története.* Bp. 1978, 68-81.
- CSÓKA 1962 Csóka J. Lajos: Ki volt Anonymus? *Magyar Nyelv* 58 (1962) 153-159., 336-346.
- CSÓKA 1976 Csóka J. Lajos: Észrevételek a „P. dictus magister” értelmezéséhez (Anonymus hovatartozása). *Levéltári Közlemények* (1976/2) 194-201.
- DEÉR 1938 Deér József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Bp. 1938.
- DOMANOVSKY 1933 Domanovszky Sándor: Anonymus és a II. Géza kori Gesta. *Századok* 67 (1933) 38–54.
- FEJÉRPATAKY 1885 Fejérpataky László: *A királyi kanczellária az Árpádok korában.* Bp. 1885.
- GYÖRFFY 1988 Györffy György: *Anonymus. Rejtély avagy történelmi forrás.* Válogatott tanulmányok. Bp. 1988.
- GYÓRY 1948 Győry János: *Gesta Regum – Gesta Nobilium, Tanulmány Anonymus krónikájáról.* Bp. 1948.
- HAJNAL 1993 Hajnal István: Árpád-kori oklevélíráások és a francia egyetemek (1920) In: *Technika, művelődés. Tanulmányok.* Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és az összekötő szöveget írta Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 3–13.
- HEILIG 1932 Konrad Heilig: P. magister quondam Bele regis Hungarie notarius: Gesta Hungarorum. Edidit Ladislaus Juhász. *Századok* 66 (1932) 416-420.
- HORVÁTH 1966 Ifj. Horváth János: P. mester és műve. *Irodalomtörténeti Közlemények* 70 (1966) 1-53. 261-282.

- INOKAI TÓTH 1947 Inokai Tóth Zoltán: Tuhutum és Gelou. Hagymány és történeti hitelesség Anonymus művében. *Századok* 79-80 (1945-1946) (1947) 21-84.
- JUHÁSZ 2017 Juhász Péter: Az Árpádok trónöröklési rendje a 10-12. században. *Aetas* 37 (2017/3) 17-35.
- KARÁCSONYI 1928 Karácsonyi János: A megvakított Álmos herceg krónikása. *Századok* 62 (1928) 589-591.
- KRISTÓ 1969 Kristó Gyula: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 21 (1969) 1-27.
- KRISTÓ 1972 Kristó Gyula: I. István és családja. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 40 (1972) 51-74.
- KRISTÓ 1983 Kristó Gyula: Szempontok Anonymus Gestájának megítéléséhez. In: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp. 1983. 369-392.
- KRISTÓ 1986a Kristó Gyula: A Képes Krónika szerzője és szövege. In: *Képes Krónika*. Ford.: Bellus Ibolya. Bp. 1986. 459-504.
- KRISTÓ 1986b Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Bp. 1986.
- KRISTÓ 1994 Kristó Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. (Irodalomtörténeti Füzetek 135.) Bp. 1994.
- KRISTÓ 2000 Kristó Gyula: A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 10-12. században a források tükrében. *Történelmi Szemle* XLII (2000) 1-18.
- KRISTÓ 2001 Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései”. *Századok* 135 (2001) 251-300.
- KRISTÓ 2002 Kristó Gyula: *Magyar Historiográfia I. A történettudomány kézikönyve sor*. Bp. 2002.
- KRISTÓ 2005 Kristó Gyula: *A székegyek eredete*. Bp. 2005.
- KRISTÓ-MAKK 2000 Kristó Gyula-Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged 2000.
- KUBINYI 1975 Kubinyi András: királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények* 46 (1975) 59-121.
- MADZSAR 1926 Madzsar Imre: *A II. Géza korabeli Névtelen*. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből XXIV. 11. kötet.) Bp. 1926.
- MAKK 1972 Makk Ferenc: Megjegyzések II. Béla történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 40 (1972) 31-49.
- MAKK 1978 Makk Ferenc: Megjegyzések II. Géza történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 62 (1978) 3-24.

- MAKK 1980 Makk Ferenc: Megjegyzések a II. Géza-kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 67 (1980) 41–56.
- MAKK 1989 Ferenc, Makk: *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century.* Translated by György Novák; translation revised by Maurice F. Cassidy and István Petrovics; Hungarian text revised by Pál Engel. Bp. 1989.
- SZENTPÉTERY 1930 Szentpétery Imre: *Magyar Oklevéltan.* Bp. 1930.
- SZILÁGYI 1937 Szilágyi Loránd: Az Anonymus-kérdés revíziója. *Századok* 71 (1937) 1–54, 136–202.
- SZOVÁK 1991 Szovák, Kornél: „Wer war der anonyme Notar?” (Zur Bestimmung der Verfassers der Gesta Ungarorum). *Ungarn-Jahrbuch* 19 (1991) 1–16.
- THOROCZKAY 1994/1995 Thoroczky Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993) I–II. *FONS-Forráskutatás és történeti segédtudományok.* 1 (1994/2) 93–149., 2 (1995/2) 117–173.
- TÓTH 2015 Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9-10. században).* Szeged 2015.
- VÁCZY 1932 Váczy Péter: *A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon.* Bp. 1932.

.Abstract

Anonymous: officer or littérateur?
History in diplomas – Diplomas in history

In the Gesta these noble persons and their genus are originated from the Conqueror leaders. Therefore when the Anonymus wrote about the Hungarian Conquest, in reality he say on the Conquest of the Álmos-party noble elite in the 12th century. The points of the Blood Pact are referring to the agreement of the Lombard League in the second half of the 12th century, which was created against the power aspirations of Frederick Barbarossa. I suggest for the identification of Anonymus, in the person of notary Barnabas, who was in office between 1146-1158, maybe to 1162, under the reign of Géza II. and after was the provost of Óbuda. His chief was Nicolaus, the leader of the king's chapel, where he issued the royal charters at this time. Later, between 1163 and 1180 Nicolaus was bishop of Várad and between 1180 and 1183 he was the archbishop of Esztergom. His clerics founded the royal chancellery under the rule Béla III. (1172-1196). These clerics used those formulas which can be found in the Gesta and in the charters of Barnabas. I think so, Nicolaus was the 'venerabilis N' the addressee of the Gesta and the friend of Anonymus.